

der åbne på et så højt generaliseringsniveau. Med lige så stor eller større ret kan man hævde, at 1600-tallets bønder drev rovdrift på deres jord og da også fik et meget beskedent udbytte af den, uanset om det nu var 3 eller 5 fold. Om de havde fundet en rimelig balance mellem agerbrug og kvægavl kan i høj grad diskuteres. Hvis de havde lagt noget mere jord ud til græsning, kunne de have gødet agerjorden bedre og fået et større udbytte, jvf. bønderne i Birkerød, der i modsætning til præsten kun kunne så den halve del af deres jord på grund af mangel på gødning.

Med hensyn til den økologiske balance mellem landbruget og det naturlige milieu kan man spørge, om dens opretholdelse ikke snarere skyldtes bøndernes manglende evne til at ændre den end en bevidst hensigt. Indgribende ændringer krævede bl.a. en kapital, som næppe mange bønder disponerede over. Det er rimeligt nok, at Frandsen lægger hovedansvaret for den uheldige udvikling, der fandt sted, på godsejerne, som udvidede deres hovedgårdsmarker, beslaglagde græsningsarealer og i takt hermed forøgede hoveriet, så det gik ud over pasningen af landsbymarkerne. Men om bøndernes »økologiske bevidsthed« var større end godsejernes, forekommer mig tvivlsomt.

Generaliseringer kan diskuteres, men ubestrideligt er, at Karl-Erik Frandsen har gjort dansk historieforskning en stor tjeneste ved at pløje sig gennem meter på meter af arkivalier: markbøger, modelbøger etc. og ved at bringe sine iagttagelser i system i den foreliggende afhandling. Endnu engang må også den kartografiske indsats fremhæves. »Vang og tægt« vil blive en ofte citeret bog i den kommende forskning, og som altid er det også denne, der skal afsige den endelige dom over den. Jeg betragter den som en meget betydelig forskningsindsats.

Svend Ellehøj

CLAES PETERSON: Peter the Great's Administrative and Judicial Reforms. Swedish Antecedents and the Process of Reception. Skrifter utgivna av Institutet för rättshistorisk forskning grundat av Gustav och Carin Olin, Serien I, tjugonionde bandet. Akademisk avhandling. Stockholm, 1979. 448 s.

Denne disputats hæver sig i ambitionsniveau og omfang betragteligt over den standard, der gennem det forudgående tiår er sat for den nye type svenske doktorafhandlinger. Afhandlingen er bemærkelsesværdig ved at være det første vestlige hovedværk om Peter den Stores forvaltningsreformer og er ikke mindst interessant derved, at forf. – skønt retshistoriker af skoling – søger at sætte sit emne ind i en socioøkonomisk sammenhæng.

Claes Peterson angriber frontalt det problem, der i generationer har domineret forskningsdiskussionen om den petrinske administration,¹ nemlig spørgsmålet om de udenlandske – herunder særligt de svenske – forbilleders indflydelse på udformningen af det russiske kollegievæsen og provinsreformen af 1719. Ved hjælp af en komparativ og tekstkritisk metode, anvendt på et meget omfattende kildemateriale, sammenligner han med stor grundighed og persistens de nye russiske forvaltningsorganers instruktioner og organisation med de tilsvarende svenske reglementer samt de beskrivelser, som blev udarbejdet af holsteneren Heinrich Fick, tsarens hemmelige agent i Stockholm.

Det har lettet gennemførelsen af denne ambitiøse undersøgelse, at forf. i vid udstrækning har kunnet bygge på tidligere forsknings fund og resultater. Hermed tænkes i almindelighed på N. A. Voskresenskijs indsamling og publikation af legislative aktstykker – og i særdeleshed på P. N. Miljukovs og M. M. Bogoslovskijs pionérarbejder om hhv. den

¹ Se Hans Bagger, Peter den Stores reformer. En forskningsoversigt. Problemer i Ruslands og Sovjetunionens historie, Bd. 2. Århus 1979, p. 28–30 (herefter: Problemer 2).

petrinske finansforvaltning og provinsreformen af 1719. Alligevel har forf. af praktiske grunde måttet begrænse sine primærundersøgelser til forvaltningsreformens indledende stadier, d.v.s. årene 1714–20. Dertil kommer den ufrivillige begrænsning, at han kun i ringe omfang har fået adgang til de arkivmaterialer, der er centrale for studiet af de militære kollegiers tilblivelse og organisation. Endelig kunne man – ideelt set – have ønsket sig nogle flere kontrolundersøgelser,² der inddrog preussiske, danske og andre mulige forlæg i sammenligningen.

Trods disse forbehold må det dog siges, at den svenske historiker på overbevisende måde har ført dokumentation for sin hovedkonklusion: At Peter den Stores administrative reformer var langt mere afhængige af de svenske forbilleder end hidtil antaget. Efter forf.s. mening bærer særligt de tre finanskollegier præg af den svenske indflydelse. Heller ikke denne konklusion kommer som en overraskelse, for det fremgår netop af afhandlingens første kapitel, at Fick primært blev sendt til Stockholm for at studere det svenske finansvæsen (s. 69, 73, 75), og det er næppe nogen tilfældighed, at Fick i 1717 blev udnævnt til et embede i det planlagte kammerkollegium (s. 72, 75).

Man kan kun håbe, at de sovjetiske administrationshistorikere vil tage forf.s. resultater til efterretning, så interessen omsider kan samle sig om andre og vigtigere problemer vedrørende den petrinske forvaltning. Lige så lidt som franskmændene behøver at føle sig kulturelt underlegne, fordi Montesquieu beundrede de engelske institutioner, burde de russiske historikere føle sig såret på deres nationalstolthed, blot fordi Peter den Store så et forbillede i den svenske forvaltning. Vore dages sen-nationalistiske sentiment er ikke synderlig relevante for en tidsalder, da de lærde var kosmopolitter og fyrsterne som noget helt naturligt tog udenlandske officerer og diplomater i deres tjeneste. Med fuld ret har den sovjetiske kulturhistoriker B. I. Krasnobaev da også gjort gældende, at nationernes gensidige åbenhed var et fælles karaktertræk ved det 18. århundredes europæiske kultur.³ Rusland var blevet europæisk.

Et påtrængende spørgsmål er herefter, hvorledes de petrinske institutioner kom til at fungere i praksis. Peterson fælder selv den dom, at det nye, svenskinspirerede finansvæsen og retsvæsen i løbet af få år deformeredes på grund af finanskollegiernes og justitskollegiets mangelfulde koordination med den nye provinsforvaltning, der i 1719 indrettedes efter svensk mønster. Det svigtende samspil mellem centralforvaltning og regionalforvaltning kan siges at være et kronisk problem i Ruslands administrationshistorie,⁴ men er naturligvis særlig vanskeligt at forklare i dette tilfælde, da de centrale og lokale instanser var oprettet efter det samme velfungerende forbillede, nemlig det svenske system. Ligesom Bogoslovskij hæfter forf. sig specielt ved provinsreformens fiasko, men han kan ikke godtage den russiske historikers forklaring: At det svenske forvaltningssystem var for dyrt i drift, og at den russiske regering af mangel på økonomiske ressourcer måtte reducere antallet af organer og embedsmænd. Indtægterne fra kronens godser og bønder blev væsentligst anvendt til embedsmændenes og officerernes gage, og når det tages i betragtning, at kronen i Peter den Stores regeringstid kunne forære næsten halvdelen af sine bønder til private godsejere, forekommer det Peterson uforståeligt, at den så ikke også kunne afse midler til at lønne sine embedsmænd (s. 294 f.).

Når den svenske lokalforvaltning ikke lod sig overføre til Rusland, skyldes det efter forf.s.

² En sådan kontrolundersøgelse har Claes Peterson tidligere offentliggjort i artiklen *Der Morskoj Ustav Peters des Grossen. Ein Beitrag zu seiner Entstehungsgeschichte*, *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, N. F. Bd. 24 (1976), p. 345–356.

³ Se *Problemer* 2, p. 89.

⁴ Jfr. Daniel T. Orlovsky, *Recent Studies on the Russian Bureaucracy*, *Russian Review*, vol. 35 (1976), p. 466.

mening (s. 175, 179, 221 f., 252, 297, 332, 414 f.) hovedsageligt det forhold, at den russiske socialstruktur adskilte sig afgørende fra den svenske. Det svenske administrationssystem baserede sig på en fri bondestand, der deltog aktivt i sognets forvaltning og valgte repræsentanter til herredsretten. En sådan participation var utænkelig i Rusland, hvor de livegne bønder var et tilbehør til jorden og underkastet godsejernes eksklusive jurisdiktion. Allerede Heinrich Fick gjorde opmærksom på denne sociale forskel i sine betænkninger fra 1718 (s. 250 f., 256 f., 322 f.), og provinsreformen 1719 fik derfor ingen pendant til den svenske *sockenfogde* og *häradsrätt*.

Denne interessante forklaringsmodel harmonerer godt med Petersons opfattelse (s. 51), at det russiske autokrati betragtede livegenskabet som sin »twin pillar«, mens kong Karl XI, der indførte absolutismen og oprettede de forbilledlige institutioner i Sverige, betragtede de svenske *kronobönder* og *skattebönder* som statsmagtens økonomiske basis. Peter den Store kunne nok forsøge at efterligne *indelningsverket*, men han kunne ikke gentage *reduktionen*, for efter forf.s. mening (s. 414) manglede han de socialpolitiske forudsætninger for en omstrukturering af det russiske samfund.

Petersons opfattelse af styrkeforholdet mellem stat og samfund i Rusland minder meget om den, der prægede den ældre sovjetiske historieskrivning, eftersom han opererer med godsejerne som en »monolitisk« klasse (s. 52). Derimod synes han ganske upåvirket ikke blot af den sovjetiske absolutismediskussion 1968–72, der påpegede godsejeradelens interne splittelse og politiske svaghed og fremhævede statsmagtens relativt autonome rolle i samfundsudviklingen, men også af de empiriske forskningsresultater, der har været den vigtigste frugt af denne teoretiske diskussion.

Ja E. Vodarskij har i sin nye monografi om befolkningsudviklingen i Peter den Stores regeringstid sandsynliggjort, at antallet af hofbønder (*dvorcovye krest'jane*) ikke – som antaget af Peterson – blev reduceret i denne periode.⁵ Og E. I. Indova har i sin undersøgelse af balancen mellem godsconfiskationer og godsdonationer peget på, at konfiskationerne i samlet omfang langt overgik donationerne.⁶ I forbindelse med gennemførelsen af Peter den Stores skattereform skabtes 1724 en helt ny kategori af bønder, kaldet »statsbønder« (*gosudarstvennye krest'jane*) eller »fiskusbønder« (*kazënnnye krest'jane*).⁷ De nærmere omstændigheder er ikke udforsket, for historikerne har hidtil haft en udpræget modvilje mod at beskæftige sig med denne sociale kategori, der i stigende grad kom til at fungere som et alternativ til livegenskabet. Men man ved nu, at statsbøndernes andel af den russiske befolkning gradvis øgedes fra 19% i 1724 til 45% i 1857 (inden for 1. revisions optællingsområde), og at de livegnes befolkningsandel i samme periode reduceredes fra 63% til 35%.⁸ Det kunne tyde på, at den russiske absolutisme, der fik sit gennembrud under Peter den Store, ikke betragtede livegenskabet, men statsbønderne som sin væsentligste støttestøtte i det russiske samfund. Der er i denne henseende næppe grund til at skelne skarpt mellem den svenske og den russiske absolutisme. Peterson mangler ellers ikke blik for, at også den russiske regerings politik var inspireret af den tyske kameralisme (s. 5 ff., 114 f., 363).

Men kan man derfra tage skridtet til ligefrem at betragte de russiske fiskusbønder som en parallel til de svenske skattebønder? Sammenligningen ligger snublende nær, når man fra

⁵ Ja. E. Vodarskij, *Naselenie Rossii v konce XVII – načale XVIII veka* (Čislennost', soslovno-klassovyj sostav, razmeščenie). Moskva 1977, pp. 101 f., 195.

⁶ E. I. Indova, *K voprosu o dvorjanskoj sobstvennosti v Rossii v pozdnij feodal'nyj period*, *Dvorjanstvo i krepostnoj stroj Rossii XVI–XVIII vv.*, red. af N. I. Pavlenko. Moskva 1975, pp. 280, 283–289.

⁷ N. M. Družinin, *Gosudarstvennye krest'jane i reforma* P. D. Kiseleva, Bd. I. Moskva-Leningrad 1946, p. 24 f.

Petersons afhandling ved, at den petrinske finansforvaltning var en tro kopi af det svenske system, og at Heinrich Fick ved flere lejligheder gjorde den russiske regering opmærksom på dettes sociale forudsætninger. Desværre er statsbøndernes status i det 18. årh. kun sparsomt belyst. Det har naturligvis ikke undgået historikernes opmærksomhed, at de – på linie med adelen og bybefolkningen – valgte repræsentanter ikke blot til den store lovkommission 1767–68, men også til de forvaltningsorganer og stænderdomstole, der oprettedes ved guvernementsreformen i 1775. Og meget tyder på, at de også før Katharina II's regeringstid havde en klar juridisk fortrinsstilling frem for de livegne. P. K. Alefirenkos undersøgelse af bøndernes protestformer i perioden fra slutningen af 1720'erne til begyndelsen af 1760'erne peger således på, at godsejerbøndernes og klosterbøndernes opstande i mange tilfælde var motiveret af ønsket om at opnå status som statsbønder.⁹ Hvad angår retten til jorden, søgte den russiske regering at hævde en skelnen mellem statens *dominium directum* og bøndernes *dominium utile*, mens statsbønderne i praksis foretog transaktioner med jorden, som havde de den fulde ejendomsret dertil.¹⁰ Også i den henseende minder de russiske fiskusbønderes status om de svenske skattebønder i tiden før 1789.¹¹ Det antydes i Petersons afdeling (s. 378 f.), at de samme juridiske termer overføres fra Sverige til Rusland, for så vidt angår retten til undergrundens mineralrigdomme. Man kunne have ønsket sig, at forf.s. primærundersøgelser af det petrinske finansvæsen også havde omfattet skattereformens planlægning og gennemførelse 1719–24; for det kan bestemt ikke udelukkes, at han i så fald var kommet til det resultat, at også kategorien af statsbønder havde forbillede i svenske forhold.

Såfremt bøndernes juridiske status har været afgørende for lokaladministrationens effektivitet, har det sikkert haft særlig betydning, at statsbønderne hovedsagelig levede i Ruslands nordlige, østlige og sydlige periferi – d.v.s. i de provinser, der lå længst borte fra hovedstaden og derfor var vanskeligst at administrere. Men er den juridiske status overhovedet bestemmende for lokalbefolkningens participation? Ifølge den vesttyske historiker Dietrich Geyer var det karakteristisk for det russiske samfund *som helhed*, at det på det nærmeste var politisk livløst: De russiske »stænder« var ikke organiseret politisk, og de manglede derfor tradition for og erfaring i at formulere fælles behov og kanalisere politiske initiativer. Derimod baserede de absolutistiske regimer i Vesten reelt deres statsforvaltning på århundredgamle sociale korporationer. I fremhævelsen af denne forskel mellem Rusland og Vesten er der intet usædvanligt. Men mens andre vestlige historikere på dette grundlag argumenterer for, at statsmagten i Rusland havde en særlig styrkeposition, fordi den ikke stødte på organiseret politisk modstand fra samfundet side,¹² opfatter Geyer samfundets manglende participation som et alvorligt handicap for den russiske absolutisme. Når den russiske regering havde så vanskeligt ved at finde dygtige embedsmænd, skyldtes det efter hans mening netop den manglende tradition for at kanalisere politiske initiativer; samfundets traditionsbestemte inertie havde katastrofale konsekvenser for en statsmagt, der måtte mobilisere ressourcer i hidtil uhørt omfang, og derfor måtte såvel Peter den Store som

⁸ V. M. Kabuzan, *Izmenenija v razmeščanii naselenija Rossii v XVIII – pervoj polovine XIX v. (Po materialam revizij)*. Moskva 1971, pp. 64 f., 172 f.

⁹ P. K. Alefirenko, *Krest'janskoe dviženie i krest'janskij vopros v Rossii v 30–50ch godach XVIII veka*. Moskva 1958, pp. 143 ff., 199 ff.

¹⁰ Družinin, op. cit., p. 33.

¹¹ Jfr. Jerker Rosén & Sten Carlsson, *Svensk Historia*, Stockholm 1961–62, Bd. I p. 403, Bd. II p. 76.

¹² Se Problemer 2, p. 16.

Katharina II eksperimentere med forskellige former for lokalt selvstyre for derved at udvikle samfundet i korporativ retning.¹³

De fleste vestlige historikere mener altså, at end ikke den privilegerede godsejeradel evnede at organisere sig og udvise politisk initiativ. Denne opfattelse deles selvsagt ikke af de sovjetiske historikere, der har fremhævet godsejernes rolle som herskende klasse; men de har på den anden side ikke kunnet finde konkrete eksempler på, at denne herskende klasse fra provinserne har øvet pression og præget statsforvaltningens afgørelser.¹⁴ Som det fremgår af Petersons afhandling (s. 235 ff.), søgte den russiske regering i de kritiske krigsår 1702–1705 at inddrage den moskovitiske landadels distriktskorporationer i lokalforvaltningen; når forsøget mislykkedes, skyldtes det iflg. Bogoslovskij, at disse – militært motiverede – distriktskorporationer var gået i opløsning ved grundlæggelsen af den regulære armé. Imidlertid har Vodarskij påvist, at denne opløsningsproces begyndte langt tidligere, og at alle større godser var blevet spredt på et betydeligt antal distrikter som følge af det almindelige befolkningsopbrud fra det moskovitiske centrum.¹⁵ Godsejerne kunne naturligvis ikke opholde sig i flere distrikter på én gang, og da Peter den Store endelig indførte den obligatoriske og livslange tjenestepligt, blev våbenføre adelsmænd forhindret i overhovedet at opholde sig på deres gods.

Mens der blandt historikerne således findes forskellige opfattelser af godsejernes position i det som Peterson (s. 222) kalder »den lokale infrastruktur«, har der stort set hersket en stiltiende konsensus om, at lokalforvaltningen ikke kunne baseres direkte på participation fra den livegne bondestand. Den traditionelle opfattelse af de livegne som en uorganiseret og initiativløs masse har imidlertid fået et alvorligt grundskud med V. A. Aleksandrovs nye bog om landsbyfællesskabet i Ruslands centrale provinser.¹⁶ Aleksandrov fører bevis for, at de livegne havde deres egen spontane og uformelle organisation, miren, og at deres valgte repræsentanter ikke blot sørgede for mobilisering af feudalrenten, statsskatten og de udskrevne rekrutter, men også varetog politimæssige og jurisdiktionelle funktioner i landsbyen. Det fremgår også, at de velstående bønder synes at have domineret valgene og mirens beslutninger.

Det har længe været kendt, at den russiske bybefolkning havde en lignende organisation (*posadskij mir*), der domineredes af de rige købmænd og fungerede som det uformelle underlag for den regulære statsforvaltning.¹⁷ De nyere undersøgelser af bøndernes og posadbefolkningens mir gør det muligt at forklare, hvorledes den russiske regering kunne mobilisere de fornødne ressourcer under Den store nordiske Krigs kritiske faser. Og de viser, at Dietrich Geyers opfattelse af det russiske samfund som uorganiseret og immobilt ikke har hold i virkeligheden.

Sammenligner man Aleksandrovs kortlægning af den funktionelle »infrastruktur« i Centralruslands livegne landsbyer med Petersons skildring (s. 251) af forholdene i de svenske landsogne, finder man ikke den afgørende forskel i bøndernes forvaltningspraktiske

¹³ Dietrich Geyer, 'Gesellschaft' als staatliche Veranstaltung. Bemerkungen zur Sozialgeschichte der russischen Staatsverwaltung im 18. Jahrhundert', *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, N. F. Bd. 14 (1966), p. 21–50.

¹⁴ Se Problemer 2, p. 60.

¹⁵ Vodarskij, op. cit., p. 74 f.

¹⁶ V. A. Aleksandrov, *Sel'skaja obščina v Rossii (XVII – načalo XIX v.)*. Moskva 1976.

¹⁷ Denne organisation er for nylig blevet grundigt belyst af J. M. Hittle, *The Service City. State and Townsmen in Russia, 1600–1800*. Harvard U. P. 1979, og Bernd Knabe, *Die Struktur der russischen Posadgemeinden und der Katalog der Beschwerden und Forderungen der Kaufmannschaft (1762–1767)*. Berlin 1975.

rolle. Faktisk synes de livegne russere tilmed at have haft en større grad af participation end de »frie« svenske bønder. Derfor ville det også være overflødigt at overføre den svenske *sockenfogde* til det russiske sogn, hvis område oprindeligt var sammenfaldende med dyrkningsfællesskabets.

Derimod har Peterson ret i at fremhæve den svenske sognepræst som et vigtigt led i den svenske lokalforvaltning. Også dette forhold har meget muligt tjent som inspiration for Peter den Store, der i sine sidste regeringsår gav de russiske sognepræster en række nye opgaver som verdslige øvrighedspersoner.¹⁸ Som påpeget af Peterson (s. 271 f.) inspirerede den svenske *Instruktion för landshövdingar* af 1687 den russiske instruktion for vojevoderne af 1719 til at henvise til en kirkeordinans, der imidlertid først kom med udstedelsen af »Det gejstlige Reglement« (*Duchovnyj Reglament*) i 1721.¹⁹ Sikkert er det i hvert fald, at man ikke kan foretage en helhedsvurdering af hverken kollegiereformen eller provinsreformen uden at tage højde for kirkens indlemmelse i den almindelige statsforvaltning 1721–24.

Selv om samfundet af landsbyfællesskaber tilsyneladende var relativt billigt at administrere, havde den russiske regering naturligvis ikke ubegrænsede ressourcer til aflønning af embedsmænd, hvis militæret og diplomatiet fortsat skulle lægge beslag på hhv. 72% og 8% af statskassens midler, således som det endnu var tilfældet i 1725.²⁰ Når regeringen i 1726–27 amputerede det svensk-inspirerede finans- og justitsvæsen, kan det netop skyldes, at finanskollegierne og justitskollegiet ikke spillede den »centrale« og »ledende« rolle, som forf. påstår (s. 149, 330). De mægtigste institutioner i det nye statsapparat var naturligvis »de tre første« kollegier – d.v.s. udenrigskollegiet, krigskollegiet og admiralitetskollegiet. Disse kollegier koordinerede deres politik indbyrdes, var som de eneste (fra 1722) repræsenteret i senatet ved deres præsidenter og dominerede også det »Øverste Gehejmerråd« (*Verchovnyj Tajnyj Sovet*), der oprettedes i 1726 og foretog de omtalte besparelser på finans- og justitsvæsenet.²¹ Skal man vurdere det nye statsapparats funktion i praksis, må man tage i betragtning, at de forskellige institutioner også fungerede som indbyrdes konkurrerende interesseorganisationer. I Petersons udførlige og veldokumenterede fremstilling finder man da også tilstrækkeligt med indicier for, at det især var de militære interessers agenturer der deformerede den lokalforvaltning, som 1719 oprettedes efter svensk mønster (s. 176, 286 f., 300, 332).

Man må misunde forf. hans udmærkede oversætter, Michael Metcalf (nu professor i skandinavisk historie ved University of Minnesota), der også har et indgående kendskab til russisk sprog og historie. Dog er det direkte vildledende, når »černosošnye krest'jane« oversættes til »black soil peasants« (s. 42, 48) i stedet for det sædvanlige »black plowing peasants«.

Hans Bagger

¹⁸ Gregory L. Freeze, *The Russian Levites. Parish Clergy in the Eighteenth Century*. Harvard U. P. 1977. – Denne undersøgelse omfatter ligesom Aleksandrovs det centrale Rusland. Mens den socialhistoriske forskning hidtil har fokuseret temmelig ensidigt på forholdet mellem herremænd og bonde, bidrager Aleksandrovs og Freeze's fremstillinger til at tegne et helhedsbillede af livet i de livegne landsbyer.

¹⁹ Oversat og kommenteret af Alexander V. Muller, *The Spiritual Regulation of Peter the Great*. Seattle & London 1972.

²⁰ S. M. Troickij, *Finansovaja politika russkogo absolutizma v XVIII veke*. Moskva 1966, p. 223 ff.

²¹ Hans Bagger, *Ruslands alliancepolitik efter freden i Nystad*. København 1974, pp. 35, 200–207.